

Lauryna Rakickienė

Priešmokyklinio amžiaus (5-6 metų) vaiko socialinės-emocinės ir kognityviosios raidos aprašas

Socialinė-emocinė raida

- Svarbi galimybė iniciatyviai veikti savo artimoje aplinkoje, imtis savo sumanymų ir juos įgyvendinti. Iniciatyva veiklai ir pati veikla svarbesni už veiklos rezultatą. Palaikydami vaikų idėjas, leisdami bandyti ir klysti, susilaikydami nuo vertinimo ir vaikų lyginimo tarpusavyje suaugusieji padeda vystyti vaiko iniciatyvumui.
- Svarbiausia veikla – žaidimas, išlieka ypatingai didelė laisvo (pačių vaikų inicijuoto, vaidmeninio) žaidimo reikšmė. Sugeba išvystyti sudėtingus žaidimo scenarijus, žaidime bendradarbiauti su bendraamžiais, siekdami bendro tikslo. Laisvo žaidimo metu vysto socialines kompetencijas, empatiją, savireguliacijos gebėjimus, planavimo gebėjimus ir kt.
- Geriau supranta žaidimus su taisyklėmis, tokius kaip stalo žaidimai, liaudies žaidimai/rateliai, paprasti sportiniai žaidimai, kuriuose nėra varžomasi (pvz. žuvis ir tinklas), noriau juos žaidžia. Patys kuria žaidimų taisykles ir jų laikosi.
- Svarbi įvairios fizinės veiklos galimybė. Natūralus judėjimas žaidžiant ir tyrinėjant aplinką (miške, parke, kieme) ne mažiau vertingas nei suaugusiojo vedami sportiniai užsiėmimai.
- Mažiau spontaniški, nei jaunesni vaikai, daugiau planuoja, numato; nusiteikę veikti dažniau apsvarsto iš anksto savo veiksmo reikšmę, vertę ir galimas pasekmes (ypač būdinga šešiamečiams).
- Vidinis pasaulis ir išorinė realybė tampa labiau atskirti, geriau suvokia jų skirtumus. Ima atpažinti, kad emocijos kyla ne išorėje, o mūsų viduje, todėl jas valdyti yra mūsų galioje. Skiria realybę nuo fantazijos, melą nuo tiesos, gali nuvertinti įsivaizduojamus dalykus (pvz. norėti gaminti tikrą, o ne įsivaizduojamą maistą, kasti tikru, o ne žaisliniu kastuvu ir pan.) (labiau būdinga šešiamečiams).
- Suvokia, kad jų turimos žinios skiriasi nuo kitų žmonių turimų žinių ir šiuo žinių skirtumu gali paaiškinti kitų žmonių sprendimus. Pavyzdžiui, žinodami, kad į dribsnių dėžutę sudėti kankorėžiai, teisingai numato, kad kiti tikėsis joje rasti dribsnius. Supranta, kad žmonės gali turėti skirtingas nuomones ir įsitikinimus, tačiau yra linkę manyti, kad vieni yra teisūs, o kiti klysta.
- Atpažįsta, įvardija savo ir aplinkinių emocijas – pyktį, liūdesį, baimę, džiaugsmą, analizuoja, kodėl šios emocijos kilo, adekvačiai reaguoja į aplinkinių emocijas (paguodžia liūdintį ir pan.).
- Didėja gebėjimas savarankiškai, be suaugusiojo pagalbos reguliuoti emocijas; gali stengtis nuslėpti nuo aplinkinių nemalonias emocijas (nusivylimą, liūdesį, nuoskaudą), ypač būdamas ne namų aplinkoje, tarp bendraamžių.

- Gerėja elgesio kontrolė, geba tęsti pradėtą veiklą susidūre su sunkumais, palaukti savo eilės, nuslopinti netinkamą atsaką, atidėti malonumą, tačiau visi šie gebėjimai menkesni, nei vyresnių vaikų.
- Geba reguliuoti savo elgesį numatydami ir atsižvelgdami į savo veiksmų poveikį kitiems žmonėms subtilesnėse socialinėse situacijose, pvz., susilaiko nepasakę kritinės pastabos draugui, kad jo nenuliūdintų, ar nutyli, kad nepatiko dovana, kad neprivertstų nepatogiai jaustis dovanotojo (labiau būdinga šešiamečiams).
- Geriau atpažįsta pavojingas ar grėsmingas situacijas, bando perspėti rizikingai besielgiantį bendraamžį arba siekia suaugusiojo pagalbos.
- Daugelis vaikų pasižymi stabiliu lyties tapatumo pojūčiu, suvokia, kad lytis nesikeičia keičiantis išorinėms ypatybėms (pvz., apsivilkus suknelę, nusikirpus plaukus) ar bėgant laikui (pvz. užaugusi mergaitė bus moteris). Labai imlūs informacijai apie lyčiai specifišką elgesį.
- Domisi lyčių anatominiais skirtumais, klausia, kaip atsiranda vaikai. Drovisi nuogumo, siekia privatumo prausdamiesi, persirengdami, naudodamiesi tualetu.
- Būdingos stipriau išreikštos baimės, atsiranda daugiau realistiškų baimių (pvz. blogų žmonių, ligų, nelaimių ir pan.); gali labiau nerimauti, išgyventi kaltę (pvz., pažeidęs taisykles, kažko neatlikęs, nepateisinęs aplinkinių lūkesčių), nei jaunesni ar vyresni vaikai (ypač būdinga šešiamečiams).
- Kaip ir jaunesnių vaikų, draugystės situacijai specifiškos, paremtos bendra veikla, tačiau draugų ratas siaurėja, įvardina vieną ar kelis gerus draugus, su kuriais mieliausiai žaidžia. Teikia pirmenybę draugystei su tos pačios lyties bendraamžiais. Draugystėms būdingas abipusiškumas, kai visi draugų grupei priklausantys vaikai vieni kitus įvardina kaip draugus. Draugystės intensyvesnės, harmoningesnės, nei jaunesnių vaikų, vyrauja teigiamos emocijos, ginčų ir konfliktų tarp draugų mažėja, tačiau esant artimesnei draugystei taip pat ir dažniau ginčijamasi, taigi ginčai ir nesutarimai yra neatskiriama šio amžiaus vaikų draugysčių dalis. Taip pat draugystės dar stokoja abipusio įsipareigojimo ir tęstinumo. Dažnai naudojamas šantažas apeliuojant į draugystę.
- Savarankiškai, be suaugusiojo įsikišimo išsprendžia nedidelius konfliktus, ieško kompromiso. Dažnai teikia pirmenybę grupės interesams prieš savo asmeninius interesus, vardan bendro tikslo nuslopina savo norus ar impulsus ir suvaldo negatyvias emocijas, pavyzdžiui, žaidime sutinka prisiimti mažiau norimą vaidmenį, siekdamas, kad žaidimas nenutrūktų (labiau būdinga šešiamečiams).
- Mažiau savininkiški nei jaunesni vaikai, su džiaugsmu dalinasi užkandžiais, žaislais, mėgsta mainytis, dovanoti.
- Didžiuojasi savo naujais motoriniais įgūdžiais, žiniomis, talentais, juos noriai demonstruoja

pažįstamiems bendraamžiams ir suaugusiems. Linkę pervaldyti savo gebėjimus ir pasiekimus.

- Skiria gera nuo bloga, linkę laikytis taisyklių, priima jas kaip duotybę. Rūpinasi, kad kiti ir laikytųsi taisyklių (ypač būdinga šešiametėms).

Kognityvioji raida

- Spartaus vykdomųjų funkcijų, sudarančių kognityvinę savireguliacijos gebėjimų pagrindą ir įgalinančių kryptingą, į tikslą nukreiptą veiklą, lavėjimo laikotarpis. Sėkmingai vykdomųjų funkcijų raidai reikšmingas pakankamas fizinis aktyvumas, vaiko inicijuota žaidimų, tyrinėjimo veikla, ugdytojų kuriamas pozityvus santykis, skatinama ir palaikoma vaiko autonomija.
- Bent 15 minučių išlaiko dėmesį vienai, savo paties pasirinktai veiklai; bent 5 minutėms savarankiškai susitelkia į suaugusiojo nurodytą veiklą, net jei ji atrodo nepatraukli ar nuobodi (šešerių metų - iki 10 minučių). Siekiant ilgesnį laiką išlaikyti veiklos kryptingumą, kuomet užduotis monotoniška ar nuobodi, neužtenka vidinių savireguliacijos resursų, reikia išorinio (suaugusiojo) reguliavimo – nukreipimo, priminimo, paskatinimo.
- Ilgesnį laiką (keletą dienų ar savaitių) išlaiko susidomėjimą patraukliu ilgiau trunkančiu projektu (pvz. augalo išauginimas iš sėklos), prisimena su juo susijusias užduotis ir seka progresą.
- Lygina objektus tarpusavyje, įvardina jų panašumus ir skirtumus. Gali palyginti matomą objektą su kito objekto, kurio tuo metu šalia nėra, reprezentacija, saugoma atmintyje (pvz.: „aš turiu panašią kuprinę, tik mano su žaliais taškiukais ir didesnė“) (labiau būdinga šešiametėms).
- Palygina objektų kiekį, įvardina, ar objektų daugiau, mažiau ar tiek pat. Spontaniškai naudoja skaičius kalbėdami apie objektų kiekį, lygindami, kurių objektų daugiau, nurodydami vietą eilėje.
- Klasifikuoja objektus į grupes pagal vieną požymį (pvz. dydį, spalvą, formą ir kt.) ar iš karto kelis požymius (pvz. dideli raudoni, dideli mėlyni, maži raudoni ir maži mėlyni) ir paaiškina, pagal kokį požymį (požymius) klasifikavo.
- Pastebi ir įvardina įvairias objektų sekas, dėsningumus aplinkoje, pvz. kad ant lentynos stovi mėlynas puodelis, tada raudonas, tada mėlynas ir vėl raudonas.
- Išrikiuoja objektus iš eilės pagal vieną savybę, pvz. nuo mažiausio iki didžiausio, trumpiausio iki ilgiausio, įvardina, kokia tvarka sudėjo objektus (serijavimas).
- Išvystytas serijavimo gebėjimas leidžia suvokti skaičių sekas ir teisingai skaičiuoti objektus: pradeda skaičiuoti nuo vieno, supranta, kad kiekvienam skaičiuojamam objektui turi būti priskiriama po skaičių, didesnę vienetu, ir kad paskutiniam objektui priskirtas skaičius žymi skaičiuojamų objektų kiekį.
- Atpažįsta objektų kiekių struktūras (pvz. trijų objektų grupę), ir geba tęsti skaičiavimą nuo šio skaičiaus, todėl skaičiuoja greičiau (būdingiau šešerių metų). Gali grupuoti objektus po du, tris –

skaičiuodami atlieka paprastus sudėties veiksmus.

- Spontaniškai naudoja nestandartinius matavimo vienetus tyrinėdami aplinką, pvz. nustato, kad suolas yra 5 knygų ilgio.
- Suvokia logines veiksmų sekas, priežasties-pasekmės ryšius.
- Atpažįsta, įvardina spalvas, pagrindines formas.
- Suvokia laiko seką, teisingai vartoja laiką nurodančias sąvokas (pvz. rytoj, vakar, po savaitės, kai man buvo keturi metai, per Kalėdas).
- Geba numatyti tolesnę įvykių eigą remdamiesi ankstesne patirtimi, taip pat paaiškinti, kodėl tikisi vienokio ar kitokio rezultato.
- Sparčiai vystosi vizualinės-motorinės integracijos gebėjimai, kopijuoja figūras (apskritimą, trikampį, keturkampį), užrašo pavienes spausdintines raides, gana tiksliai kerpa žirklėmis.
- Piešiniuose vaizduojamos figūros atpažįstamos, gausu detalių, dažniau užpildomas fonas. Žmogaus figūra turi liemenį.
- Aiškus rankos dominavimas naudojantis pieštuku, žirklėmis.
- Gali skirti kairę nuo dešinės (labiau būdinga šešerių).

Kalba, pasirengimas skaitymui, rašymui

- Gerai artikuliuoja kalbos garsus, dauguma šešerių metų vaikų jau visus garsus ištaria taisyklingai. Kalba aiški, be pastangų suprantama aplinkiniams, taip pat ir vaiko nepažįstantiems žmonėms.
- Vartoja ilgus, sudėtinius sakinius. Vaizdingai apibūdina daiktus, reiškinius, įvykius, vartoja daug būdvardžių,rieveksmių.
- Tinkamai vartoja laiko sąvokas (greitai, rytoj, vakar, po savaitės ir pan.), veiksmažodžių būtojo ir būsimojo laiko formas.
- Nuosekliai pasakoja apie jam nutikusius įvykius, atpasakodamas istoriją pamini daugelį svarbiausių faktų, suvokia, kad pašnekovui savaime nėra prieinama jo turima informacija. Perkuria žinomas istorijas.
- Užduoda daug klausimų, dažnai klausia „kodėl?“, domėdamasis gamtos reiškinių, kitų žmonių elgesio motyvais etc.

- Geba įsiminti naujus žodžius itin efektyviai, neretai tik po vieno ar dviejų pakartojimų.
- Vykdo trijų nesudėtingų (ar dviejų sudėtingesnių) nurodymų seką.
- Įdėmiai klausosi pasakojamos istorijos, skaitomos knygos.
- Mėgaujasi humoru, patys kuria juokelius, paremtus netikėtumu, neatitikimu, hiperbolizavimu.
- Palaiko pokalbį: užduoda klausimus ar pasisako vykstančio pokalbio tema.
- Sparčiai gerėja kalbos garsų analizės ir sintezės gebėjimai, fonologinės sekos suvokimas (atpažinimas ir atgaminimas), reikalingi sėkmingam skaitymui ir rašymui. Atpažįsta rimą, kuria paprastus rimus. Atpažįsta ir įvardina pirmąjį girdimo žodžio garsą. Apjungia atskirus garsus į trumpus, gerai žinomus žodžius.
- Sieja kalbos garsus su jų simboliais.
- Suvokia, kad skaitymas, rašymas ir kalbėjimas yra susiję. Bando užrašyti savo mintis, iš pradžių naudodami piešinius ir keverzones, savo sugalvotus simbolius, ilgainiui įterpdami vis daugiau atpažįstamų raidžių (neretai rašomų veidrodiniu būdu) ar paprastų, dažnai netaisyklingai rašomų žodžių. Užrašo savo vardą.
- Atpažįsta daugelį spausdintinių (didžiųjų) raidžių. Atpažįsta spausdintinėmis raidėmis užrašytus paprastesnius ar dažnai matomus žodžius (savo vardą, „mama“, „Vilnius“ ir pan.).

Metakognityviniai gebėjimai

- Gerėja metakognityviniai gebėjimai. Geba reflektuoti savo sprendimų priėmimo procesą, vartodami tokias sąvokas kaip „mąstyti“, „apgalvoti“, „manyti“, „nuspręsti“ ir pan. Pvz., klausiami, kodėl pasirinko piešti tokį piešinį, įvardina: „*Pagalvojau, kad greitai mamos gimtadienis ir nusprendžiau nupiešti jai gimtadienio tortą*“.
- Geba stebėti, kiek tikslūs jų sprendimai, ir koreguoti veiksmus remdamiesi šio stebėjimo rezultatais, pvz.: „Aš norėjau nupiešti tiek saldinių kad visiems užtektų, bet man rodos mažai nupiešiau, dar čia tris nupiešiu, kur yra vietos“ (labiau būdinga šešerių). Gerėjant gebėjimui reflektuoti veiklos rezultatus, jų kokybę, vis dažniau gali pasireikšti nepasitenkinimas, nusivylimas jais. Todėl svarbu šiuo skatinti atkaklumą, diegti nuostatą, kad nepavykus visada verta bandyti dar kartą.
- Gali planuoti būsimą veiklą remdamiesi jau turimu patyrimu, pvz.: „Kitą kartą irgi norėsiu nupiešti velykinį kiaušinį, bet piešiu mažesnę, kad tilptų į lapą, ir su tokiais rutuliukais kaip Salomėjos“ (labiau būdinga šešiametėms).
- Gerėja metaatminties gebėjimai, paprastai atsimena ir gali įvardinti, kur, kada ir kokiomis aplinkybėmis įgijo tam tikras žinias. Teisingai vartoja sąvokas „prisiminti“, „pamiršti“, „žinoti“.

Linkę pervertinti savo atminties gebėjimus, mano kad gebėjimas kažką atsiminti labiau priklauso nuo pastangų nei yra iš tikrųjų.

- Suvokia, kada instrukcijos yra neaiškios ar dviprasmės ir paprašo patikslinti ar pakartoti.
- Geba stebėti ir apibūdinti vaizduotės veiksmus, pvz. paaiškinti, kaip palygino dvi trimates figūras mintyse jas pasukdami (labiau būdinga šešerių).